

בית מדרש ישיבה AI

בסדרה - עיון בפירוש רש"י יומי

רועי לוט ונחלת שם

מדוע לא טענו מכוח שם?
שאלה ברש"י לפרשת לך לך

חוברת (27)
ט' מרחשון תשפ"ז

”ואין זה גזל” — כך הצדיקו רועי לוט את המרעה בשדות אחרים. לטענתם, הארץ ניתנה לאברהם; לאברהם אין בן, ולוט עתיד לרשת אותו. לכן, לדעתם, הבהמות אוכלות משלהם. הכתוב אומר שהכנעני והפרזי עודם יושבים בארץ, ורש”י מסביר שאברהם עדיין לא זכה בה.¹

אבל מדוע נזקקו הרועים לטענה הזאת? רש”י כבר לימד שהארץ נפלה בחלקו של שם בן נח, ושהכנעני הולך וכובש אותה מצאצאיו. עוד מפרש רש”י שמלכי צדק מלך שלם הוא שם עצמו. שם עדיין חי ומולך, ולוט הוא מזרעו. מדוע לא טענו לזכות שכבר קיימת מכוח שם?²

התשובה בקצרה: הקשר לנחלת שם אינו מראה שללוט מותר לרעות בכל שדה בארץ. צריך לברר מה מעמד השדות המסוימים ומהי רשותו בהם. מלכות שם בשלם אינה מוכיחה שהשדות האלה עדיין שלו, וגם ייחוסו של לוט אינו מוכיח שניתנה לו בהם רשות.

אפשר להבין שהטענה מכוח אברהם נראתה מועילה יותר: לפי חשבון הרועים, הארץ כולה כבר ניתנה לבית אחד, ולוט קשור אליו כיורש. אבל רש”י דוחה את היסוד הזה: אברהם עדיין לא זכה בה. זהו הסבר אפשרי לבחירת טענתם; רש”י אינו מספר שהם בחנו את הטענה מכוח שם ודחו אותה.

1 רש”י בראשית יג, ו-ז; בראשית רבה מא, ה, יחידת ”ויהי ריב”.

2 רש”י בראשית יב, ו; יד, יח.

מן השאלה להבחנה בזכויות, ולתשובה.

4 א. השאלה ברשיי

4 ב. מנחלה משפחתית להיתר מרעה

5 ג. שם בירושלים והכנעני בארץ

6 ד. מדוע דווקא ההבטחה לאברהם?

7 ה. דרך נוספת במדרש: הקרקע והיבול

8 ו. דרך השמירה: שייכות ומועד המסירה

9 ז. שלושה קיצורי דרך שיש להיזהר מהם

10 ח. התשובה בשני חלקים

11 מפת הסברות

12 לעיון במקורות

ללב הביאור: פרקים א-ד.

לדרכי העמקה בעלות הנחות שונות: ה-ו.

לבדיקת ההבנה ולסיכום: ז-ח.

לאחר מכן מפה לחזרה ומקורות לעיון בפנים.

על הריב אומר רש"י:

"לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם, ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל ... ולא זכה בה אברם עדיין".³

לפי זה, הרועים מבקשים להפוך את ההבטחה לאברהם להיתר מרעה בהווה. רש"י משיב שהזכייה שעליה הם מסתמכים עדיין לא חלה.

אבל בפירוש קודם נאמר שהכנעני כובש את הארץ מצאצאי שם, שהרי בחלקו נפלה בחלוקת נח. אם שם חי, ולוט מזרעו, נדמה שאפשר לעקוף את שאלת מועד קיום ההבטחה לאברהם: לטעון שהארץ כבר שייכת למשפחת שם (רש"י בראשית יב, ו; יד, יח).

אין להשיב כאן רק שלוט אינו בנו של אברהם. השאלה מציעה זכות אחרת: לוט הוא מצאצאי שם, גם אם אינו נכלל בבנים שהובטחו לאברהם. צריך אפוא להסביר מדוע הייחוס לשם אינו מוכיח את היתר המרעה.

ב. מנחלה משפחתית להיתר מרעה

נניח שבנחלה משפחתית יש שני שדות. באחד ניתנה לבני המשפחה רשות מרעה משותפת; האחר יוחד לשימוש של אחד מהם. בן משפחה רשאי לרעות בראשון מכוח הרשות הזאת, אך ייחוסו אינו נותן לו אותה רשות בשני. בשני המקרים הוא בן אותה משפחה; ההבדל הוא בזכות השימוש בשדה.

זהו משל להבחנה בלבד, ולא תיאור של חלוקת נחלת שם. הוא מראה מה חסר בטענה "לוט מזרע שם": צריך לברר את הזכות במקום המסוים, ולא רק את הקשר המשפחתי.

³ רש"י בראשית יג, ז. הובאו תחילת הפירוש וסופו, בהשמטה מסומנת.

1. למי נפלה הארץ בחלוקה הקדומה? רש"י אומר שנפלה בחלקו של שם. זו נקודת המוצא של השאלה.

2. למי נתונה הזכות בשדות המריבה כעת? ייחוסו של לוט אינו מזהה את בעלי הזכות בשדות האלה.

3. מכוח מה רשאי לוט לרעות בהם? בעלות מתאימה, זכות שימוש משותפת או רשות מבעל הזכות עשויות לאפשר מרעה. הייחוס לבדו אינו מוכיח שקיימת אחת מהן במקרה הזה.

גור אריה, מפירושי רש"י, דן בחלקיהם של שאר בני שם ובזכיית כל אחד בחלקו. הדבר מסייע להבחנה: "מבני שם" אינו פירושו בעל כל חלקה בארץ. היישום לשאלתנו הוא הסבר העולה מן ההבחנה, ולא תירוץ מפורש שלו לרועי לוט.⁴

רש"י מתאר את המקומות שבהם רעו כ"שדות אחרים". הייחוס לשם אינו מבטל לבדו את זכותם של אותם אחרים. כדי להתיר את המרעה צריך להראות מה מקנה ללוט רשות דווקא כאן.

ג. שם בירושלים והכנעני בארץ

מלכי צדק מלך שלם — היא ירושלים — הוא שם בן נח. האם פירוש הדבר שכל הארץ עדיין נתונה בידו? משכיל לדוד, מפירושי רש"י, מבאר את לשון רש"י על הכנעני: הכיבוש התקדם מעט מעט. כך אפשר ששם עודנו מולך בירושלים, ובאותו זמן הכנעני כובש מקומות אחרים.⁵

הדבר מיישב את שתי התמונות: מלכות שם אינה מחייבת שלא התרחש כיבוש; הכיבוש אינו מחייב ששם כבר איבד את מלכות שלם. אין בידינו מכאן מפה של כל החלקות, ואף אין להסיק שרק ירושלים נשארה ביד שם.

המריבה מתוארת לאחר חזרת אברהם אל האזור שבין בית אל ובין העי. הפסוק מדגיש שהכנעני והפרזי יושבים בארץ. עצם מלכותו של שם

4 גור אריה בראשית א, א, אות ה; מלבי"ם בראשית יב, ז. הדיון הוא בחלקיהם של בני שם; היישום לרועי לוט הוא הסבר מוצע.

5 משכיל לדוד על רש"י בראשית יב, ו, ד"ה "והכנעני וכו' הולך וכובש".

בשלם אינו מוכיח ששדות המריבה עדיין שלו, וכל שכן שאינו מוכיח שללוט ניתנה בהם רשות מרעה.⁶

כאן מצטרף כיוון נוסף: כיבוש עשוי לשנות זכויות בקרקע. פרשת דרכים דן בזכויות שאר בני שם ומסיק שכיבוש כנען פעל גם ביחס אליהן. כך מתברר מדוע אין לראות בחלוקה הקדומה מצב קנייני שקפא ואינו משתנה.⁷

אין צורך להפוך זאת לקביעה שכל תפיסה בכוח מעבירה בעלות, או להכריע מכאן את מעמדו של כל שדה בארץ. לצורך שאלתנו די בכך: לא הוכח שהזכות הקדומה של שם עומדת ללוט כזכות שימוש נוכחית בשדות שעליהם רבו.

ד. מדוע דווקא ההבטחה לאברהם?

רש"י מוסר שהרועים הסתמכו על נתינת הארץ לאברהם ועל ירושת לוט. אפשר להציע מדוע טענה זו נראתה להם מועילה יותר מן הייחוס לשם, אף שגם היא נדחתה.

ההבדל הוא בהיקף הזכות שהם טענו לה. ייחוס לשם קושר את לוט למשפחה רחבה, שיש בה ענפים וחלקים שונים. הוא אינו מזהה מעצמו רשות בשדות המריבה. לעומת זאת, לפי חשבון הרועים, כל הארץ כבר ניתנה לאברהם. ממילא גם שדות המריבה כלולים בנתינה הזאת, ואין צורך לזהות אותם כחלקו של ענף מסוים מבני שם. את לוט הם קושרים לאברהם כיורשו, לפי הבנתם.

זו הצעת הסבר לבחירת הטענה. רש"י אינו אומר שהם השוו בין שתי הטענות; הוא מוסר את הטענה שהשמיעו ואת דחייתה.

כאן חשוב להבחין: הבטחה היא אמירה שהארץ תינתן; הקנאה היא העברת בעלות החלה בפועל, וזכייה מתארת את קבלתה בידי המקבל.

6 בראשית יג, ג-ז; רש"י שם, ז; בראשית יד, יח ורש"י שם.

7 פרשת דרכים, דרוש ז, המסקנה בדיון על חלק שאר בני שם; גיטין לח ע"א, ותוספות ד"ה "עמון ומואב טהרו בסיחון".

רשות שימוש היא ההיתר לעשות דבר מסוים כעת. הבטחה לעתיד אינה כשלעצמה רשות שימוש בהווה.

גור אריה מבאר שהרועים סברו שאברהם כבר זכה בארץ בבואו אליה. אילו כבר זכה, יכול היה להתיר להם את המרעה. כך מובנת חשיבות זכיית אברהם גם בחייו: הירושה המשוערת לבדה אינה היתר לאכול עכשיו, ואין כאן עדות שנתן להם רשות בפועל.⁸

הטעות היא בדילוג אל "עכשיו". הרועים בנו את ההיתר על נתינה שסברו שכבר חלה. רש"י שולל את הבסיס הזה: "ולא זכה בה אברם עדיין".

אפשר היה לחשוב שטענת הזכייה נשענת על "קום התהלך בארץ". אולם ציווי זה נאמר לאחר פרידת לוט, והריב קדם לה. הרועים לא יכלו לבסס את טענתם באותה שעה על ציווי שעוד לא נאמר.⁹

ה. דרך נוספת במדרש: הקרקע והיבול

עד כאן התבררה הטענה לפי הביאור שהבאנו ברש"י. כעת נעיין בדרך נוספת במדרש, בפרשת דרכים. **החלתה על פשוטו של רש"י מסויגת בדברי הרבי**, כפי שיתבאר. היא מוסיפה הבחנה בין הזכות בקרקע לבין הזכות במה שגדל בה.

נחשוב על מתנת שדה שתנאיה משאירים את היבול הקיים בידי מי שזרע אותו. מקבל המתנה הוא בעל הקרקע, אך אינו רשאי לאכול את אותו יבול. זהו משל להפרדת הזכויות: השאלה למי שייך השדה והשאלה למי שייכת התבואה אינן בהכרח אותה שאלה.

בדרך פרשת דרכים, גוף הארץ ניתן לאברהם, אך ליושבים נותרה זכות במה שזרעו עד עקירת העממים. לפיכך, גם נתינת הקרקע אינה מתירה אכילה מן היבול השייך להם. בעל גוף הקרקע במהלך זה הוא אברהם

⁸ גור אריה בראשית יג, ז, אות ו. הוא מבאר גם מדוע אילו כבר זכה אברהם, יכול היה להתיר להם את המרעה.

⁹ בראשית יג, ז-יז; סדר הפסוקים מבחין בין הריב, הפרידה והציווי לאברהם.

מכוח הנתינה; זו אינה קביעה ששם מחזיק בגוף השדות ושלוט רשאי להשתמש בהם.¹⁰

זו דרך שונה מביאור גור אריה שהובא קודם. לפי גור אריה, אילו זכה אברהם, יכול היה להתיר להם את המרעה. לפי פרשת דרכים, גם לאחר נתינת גוף הקרקע נותרת לאחרים הזכות במה שזרעו. המסקנה המעשית דומה, אך הנחות הביאור שונות.

כאן מתבאר גם הסייג של הרבי. דרך פרשת דרכים מניחה שגוף הארץ כבר ניתן לאברהם; ואילו בפשוטו של רש"י אברהם עדיין לא זכה בה. בלקוטי שיחות מבחין הרבי בין הבטחה לבין הקנאה שכבר נעשתה, ומעיר על החלת היישוב בדעת רש"י, לצד האפשרות לבאר כך את המדרש. לכן זו דרך נוספת במדרש, ולא תשובה מוסכמת לפשוטו של רש"י.¹¹

הדיון נוגע למה שנזרע. עשב מרעה אינו תמיד זרוע, וגם עשב טבעי אינו בהכרח הפקר. ההבחנה המועילה לנו היא שזכות בקרקע וזכות לאכול את מה שגדל בה טעונות בירור נפרד.

ו. דרך השמירה: שייכות ומועד המסירה

דרך נוספת מתארת את מעמד הכנענים אחרת מדרך הכיבוש שבפרק ג'. שם נידונה האפשרות שכיבוש שינה זכויות; כאן הם מתוארים כשומרי המקום. נציג את התמונה הזאת בפני עצמה.

בספרא, מדרש ההלכה על ספר ויקרא, מתוארת הארץ כחלקו של שם, והכנענים כשומרי המקום עד בוא ישראל. יש כאן שייכות מוקדמת לצד מסירה עתידה לישראל.¹²

הדרשה נשענת על כך שהארץ שלהם, ולא רק שתהיה שלהם בעתיד. אולם ההמתנה לביאת ישראל היא חלק מן התיאור עצמו. השייכות הקדומה אינה הופכת מעצמה לרשות שימוש מיידית של לוט בכל שדה.

¹⁰ פרשת דרכים, דרוש ט, הקטע על רועי לוט ו"אטלנה מן הדין"; תוספות ראש השנה יג ע"א, ד"ה "ולא קציר נכרי".

¹¹ לקוטי שיחות, חלק טו, תולדות ב, סעיף ג, עמ' 204 ו-205; הערה 38 וההערה המסומנת *** בעמ' 204.

¹² ספרא קדושים, פרק יב, על ויקרא כ, כד, יחידת "ואני אתננה לכם לרשת אותה", המסומנת גם קכו.

הרמב"ן ממשיל את ישיבת כנען לשמירת נכסי בן האדון עד שיגדל. במשל יש לבן שייכות בנכסים, אך גם זמן למסירתם בפועל. זו תמונה שונה מן הכיבוש שבלשון רש"י.¹³

גם בדרך הזאת חוזרת ההבחנה: **שייכות לארץ ומימוש זכות מסוימת בה אינם תמיד אותו הדבר**. כדי להתיר את המרעה ללוט עדיין צריך לבאר מה מקנה לו אותה שייכות בשדות האלה, באותה שעה.

ז. שלושה קיצורי דרך שיש להיזהר מהם

לשאלתנו אפשר להציע שלוש תשובות קצרות. בכל אחת יש נקודה נכונה, אך היא אינה משלימה לבדה את ההסבר.

ראשית: שם עדיין חי. לפי הזיהוי עם מלכי צדק, שם חי ומולך. לוט אינו יורש של שם שכבר מת. אולם אדם חי יכול לתת רשות או להקנות זכות; חייו לבדם אינם מוכיחים שאין ללוט שום רשות. גם טענת הרועים דרך אברהם נאמרה בחיי אברהם.

שנית: יש עוד צאצאים רבים לשם. לכן הייחוס אינו מייחד את כל הארץ ללוט. אבל גם ריבוי שותפים אינו אוסר מעצמו כל שימוש: ייתכן שימוש שהותר לכולם. צריך לברר את היקף הזכות המסוימת, ולא להסתפק במספר בני המשפחה.

שלישית: גם אברהם מזרע שם. אפשר לטעון שאילו הייחוס התיר את המרעה, היה כוחו יפה גם לרועי אברהם; וממחאתם נראה שאין בו היתר. אך המחאה אינה הוכחה לדין, שהרי זה גופו הוויכוח. נוסף לכך, השאלה היא על "שדות אחרים", ולא רק על היחס בין שני הענפים במשפחה.

שלוש הבדיקות מחזירות אותנו אל העיקר: מהי רשותו של לוט בשדות המסוימים, ומה מוכיח אותה?

הייחוס לשם אינו מוכיח היתר מרעה בשדות המריבה. לוט אכן מזרעו, אך קשר לנחלה רחבה אינו מלמד מעצמו למי נתונה הזכות בכל שדה כעת ומה מותר ללוט לעשות בו. מלכות שם בשלם אינה מפה של השדות, ולא הוכח מכאן אם נשארו בידו. גם אם נותרה זכות מכוח שם, עוד צריך לברר מה היא מקנה ללוט.

מדוע הושמעה הטענה מכוח אברהם? אפשר להבין שהרועים ראו בה טענה חזקה יותר: לפי חשבונם, כל הארץ כבר ניתנה לאברהם, וממילא גם השדות האלה כלולים בה. לוט קשור אליו כיורש לפי תפיסתם. זהו הסבר אפשרי לבחירת הטענה, ולא תיאור מפורש של שיקוליהם ברש"י.

אולם הבסיס להיתר בהווה חסר. גור אריה מבאר שהם סברו שאברהם כבר זכה, ושאלו זכה יכול היה להתיר את המרעה. רש"י משיב: "ולא זכה בה אברם עדיין". ההבטחה אינה הקנאה שכבר נעשתה, והירושה המשוערת אינה כשלעצמה רשות שימוש כעת.

דרכי ההעמקה מחדדות הבחנות נוספות, כל אחת בדרכה. בפרשת דרכים נידון כוח הכיבוש לשנות זכויות. בספרא וברמב"ן מוצגת תמונת שמירה ומסירה עתידה. אלו תיאורים שונים של שייכות הארץ.

חילוק הקרקע והיבול בפרשת דרכים הוא דרך נוספת במדרש: גוף הארץ של אברהם, ואילו זכות במה שנזרע נשארה ליושבים. הרבי מסייג את החלת הדרך הזאת על פשוטו של רש"י. אין להעביר את בעלות הגוף במהלך זה אל שם או להציגו כהסכמה של כל המפרשים.

לכן התשובה אינה שוללת מלוט כל זכות אפשרית בארץ. היא שוללת את הקפיצה מן הייחוס לשם לבדו אל היתר מוכח בשדות אחרים. וגם הטענה שהרועים כן השמיעו אינה מתירה את המרעה: היא נשענת על זכייה שאצל רש"י עדיין לא חלה.

1. נחלת שם — השאלה. לוט מזרעו של שם; לכן צריך לברר גם את הטענה מכוח שם, מעבר לירושת אברהם.

פרק א · עמ' 4

2. השדה המסוים — לב ההבחנה. הייחוס לבדו אינו מזהה זכות שימוש. יש לברר למי נתונה הזכות ומה הותר ללוט.

פרק ב · עמ' 4

3. מלכות וכיבוש — מצב הארץ. שם עדיין בשלם; הכיבוש מתקדם. אין מכאן מפה של זכויות בשדות המריבה.

פרק ג · עמ' 5

4. הטענה מכוח אברהם — הסבר אפשרי. כל הארץ ניתנה לו, לפי חשבון הרועים; אבל רש"י שולל את הזכייה בהווה.

פרק ד · עמ' 6

5. קרקע ויבול — דרך נוספת במדרש. בעל הגוף הוא אברהם. הרבי מסייג את החלת חילוק הקרקע והיבול על רש"י.

פרק ה · עמ' 7

6. שמירת הארץ — שייכות ומסירה. בספרא וברמב"ן מצטיירת תמונת שמירה, השונה מתיאור הכיבוש.

פרק ו · עמ' 8

7. חזרה לתשובה. אין בייחוס לשם לבדו היתר מוכח. אין בכך שלילה של כל זכות אפשרית ללוט.

פרק ז · עמ' 9 פרק ח · עמ' 10

בראשית יב, ו-ז; יג, ג-יז; יד, יח. קראו ברצף את הכיבוש, הריב, הפרידה והופעת מלכי צדק. שימו לב מתי נאמר "קום התהלך".

ספרא, קדושים פרק יב, על ויקרא כ, כד, יחידה קכו; בראשית רבה מא, ה. השוו בין שמירת המקום עד הביאה לבין טענת הרועים והזכות שנותרה ליושבים.

רש"י, בראשית יב, ו; יג, ו-ז; יד, יח. שלושת יסודות השאלה: חלקו של שם, איסור המרעה וזיהוי מלכי צדק.

תוספות, ראש השנה יג ע"א, ד"ה "ולא קציר נכרי". כיצד הזכות במה שנזרע נבדלת מן הזכות בקרקע?

רמב"ן, בראשית י, טו; יד, יח. משל השמירה והדיון בחלוקת הארץ ובהוכחה ממלכי צדק.

גור אריה, בראשית א, א, אות ה; יג, ז, אות ו. חלקיהם של בני שם, ולעומתם טענת הרועים שאברהם כבר זכה בארץ.

פרשת דרכים, דרושים ז וט. בדרוש ז: חלק שאר בני שם והשפעת הכיבוש. בדרוש ט: גוף הארץ, הזרוע ורועי לוט.

משכיל לדוד, בראשית יב, ו; מלבי"ם, בראשית יב, ז. הכיבוש המתקדם מעט מעט, והבחנה בין ענפים שונים של בני שם.

לקוטי שיחות, חלק טו, תולדות ב, סעיף ג, עמ' 204 ו-205. הבחנת הבטחה והקנאה; הערה 38 וההערה המסומנת *** בעמ' 204 מסייגות את יישוב פרשת דרכים בדעת רש"י.